
KORAÚJKOR – ÚJKOR

A holland felkelés és a katolikusok száműzetése a reformáció-kori Európában

A XVI. századi holland felkelés a reformáció-kori Európa egyik legnagyobb menekültválságát indította el. *Geert H. Janssen*, az Amsterdami Egyetem professzora a katolikus menekültek útját, a diaszpórák sorsát és az exodus következményeit tárta fel.

1578-ban a protestánsok elfoglalták Amszterdamot, ezért nagy számban menekültek el onnan a katolikusok. Száműzelve, idegenben próbálták meg újjáteremteni elvesztett korábbi világukat. Európa-szerte ezernyi katolikus menekült diaszpóra alakult ki. A németalföldi küzdelmek a függetlenségért és a protestantizmus győzelméért folytak, az amsterdami menekültek viszont szívvel-lélekkel ragaszkodtak a Habsburg-hatalomhoz és a katolikus egyházhoz. A történészek többnyire a független északi protestáns állam létrejöttével foglalkoztak, a száműzött katolikusok sorsára alig figyeltek, pedig 1566 és 1590 között több mint 100 ezer ember kényszerült elhagyni az otthonát. A háború protestáns és katolikus államra szakította szét Németalföldet.

A menekülés előzményei. Az 1560-as években a katolikus egyház még az egyetlen volt Krisztus hívei számára. A nép áhítatos hite ellenére 1566-ban váratlanul mégis kirobbant az erőszakos képrombolás. Egy radikális protestáns kisebbség indította el. A papság szerint az eretnekség fertőzte meg a társadalom szent testét, a *corpus christianumot*. A protestantizmus az egységes keresztény *corpus* eszméjét, s ezzel együtt a politikai egység gondolatát támadta meg.

A németalföldi társadalom megosztottságát részben a tartományok eltérő fejlettsége okozta. A központi adóbevételnek több mint 80 százalékát Flandria, Brabant, Zeeland és Holland fizették be. II. Fülöp egységes föderális államba akarta szervezni a laza szerkezetű államot, grófságokat. Új püspökségei, erőszakos központosítási és adóztatási intézkedései lázadásokat váltottak ki. Ráadásul Fülöp Madridból kormányzott, a lakosság úgy érezte, hogy spanyol uralom alá került. A konfliktust felerősítette az

1560-as években a vallási megosztottság. A városi kereskedő, írni-olvasni tudó lakosság körében gyorsan terjedtek Luther és Kálvin tételei. A Bibliát anyanyelvükön olvasták az emberek. Ez aláásta az egyház presztízsét. V. Károly és II. Fülöp szigorú eretneküldözésbe kezdett Németalföldön. 1566-ig mintegy 1300 férfit és nőt végeztek ki vallási hite miatt. Sok ezren Angliába, német és svájci területekre menekültek.

1566 áprilisában 200 nemes hiába tiltakozott a drákói eretnektörvény ellen Pármai Margit helytartónál. Július 14-én Antwerpen közelében már 25 ezres tömeg hallgatta a kálvinista prédikátorokat. Sebastian Matte prédikátor arra buzdította a tömeget, hogy „tisztítsa meg” a templomokat a katolikus „bálványimádás” jegyeitől. A „képpromboló őrvjögés” gyorsan terjedt és könyörtelen volt: a templomokban, zárdákban képet, szobrot, mindent levettek, összetörték, felgyújtottak. A csatornák vizében egyházi könyvek lapjai úsztak. A képprombolók azt akarták bizonyítani, hogy a katolikus szimbólumokban nincsen isteni erő, és maguknak akarták megszerezni a lecsupaszított templomokat. Zaklatták, üldözték a papokat és apácákat is. A klérus elmenekült, magukra hagyta az embereket. Az ikonoklasztázia mozgalma 1566–67-re elcsendesedett. Pármai Margit csapatokkal támadt rá a felkészületlen kálvinistákra, és Alba herceg szintén katonasággal érkezett. Ekkorra már 60 ezer protestáns menekült el az országból. A Bajok Tanácsa (Council of Troubles) 12 ezer embert ítélte el, ezernél többet kivégeztetett. A lázadók vagyonát elkobozták, házukat lerombolták. Mindez újabb lázadást gerjesztett.

Az 1566-os év komoly károkat okozott a katolikus kultúrának. Anyagiakat a lerombolt épületekben, műkincsekben, és lelkieket azzal, hogy sem kormány, sem isteni beavatkozás nem segített. Az ikonoklasztázia a protestánsoknak is ártott, mert a rémtetteket még sokáig ellenük lehetett fordítani. Később a pusztítás új művészetpártolást és új stílust hívott életre.

Az exodus. Alba elnyomó politikájával szemben 1572-ben ismét kitört a lázadás. A harcok négy évig tartottak. Meglepő, hogy most Holland és Zeeland lázadt, holott korábban Brabant és Flandria volt a felkelések központja. Orániai Vilmos győzelmei nyomán hazatérhettek a kálvinisták. Vilmos békes keresztyény együttélést javasolt a lakosságnak. Ez nem teljesült, ezúttal a katolikusoknak kellett menekülniük. 1576 őszen a genti pacifikációban békét kötöttek, de ez sem hozott megoldást. Don Juan de Austria kormányzó 1577-ben elfoglalta Namurt, 1578-ban legyőzte a Staten-Generaal seregét, eközben a protestánsok hatalma Flandriára és Brabantra terjedt ki. Németalföld kettészakadt, lázadó és royalista területekre. Ezért nagy katolikus exodus indult el 1577–78-ban, majd 1581-ben.

Az exodus kegyetlen tapasztalat volt a katolikusok számára. Elvesztették az otthonukat, az utakon katonák és rablók támadták, olykor meg is ölték őket. A vándorlók szenvedéseiről *Wouter Jacobsz* Ágoston-rendi szerzetes naplójából értesülünk. Mégis neki indultak az útnak, mert a felkelők területein hűségesküt kellett tenniük, nem gyakorolhatták katolikus vallásukat. Menekülésre biztatta őket XIII. Gergely pápa is. A menekülés a király iránti hűséget is kifejezte.

A menekültek számát nehéz meghatározni, a száműzöttek oda-vissza vándoroltak. Különböző adatok vannak, a szerző összesítése szerint 1582 körül 10-15 ezren élhettek száműzetésben. A menekülők 1572–76 között hollandi és zeelandi városokba mentek. 1577–1585 között főleg a környező német, francia városok felé rajzottak ki. A menekülés harmadik hulláma 1585 és 1609 között Farnese Sándor helytartó déli és keleti területeire irányult. Ezúttal a száműzöttek visszatértek Brabantba és Flandriába, ugyanekkor 80-100 ezer ember költözött a protestáns északra.

A katolikus menekültek papok és apácák, Habsburg-hivatalnokok és városi polgárok voltak. A felső és középrétegekhez tartoztak. Douai-ben és St. Omerben angol-németalföldi kozmopolita közösség talált menedékre. Köln kereskedő és érseki székhely volt, és egyeteme, nyomdája, jezsuita kollégiuma vonzotta az értelmiséget.

A hontalanok körülményei kétségbeejtőek voltak, többen öngyilkosok lettek. Tömegek haltak meg az éhségtől és hidegtől a zsúfolt Amszterdamban. A száműzötteknek nem volt otthonuk, jövedelmük, identitásuk. Nem számítottak polgárnak, nem lehettek tagjai a helyi céheknek, testületeknek. Ugyanakkor fenyegetést jelentettek a lakás- és élelmiszer-ellátásra és biztonságra. A nagyobb városok ezért szigorú regisztrációt és eskütételt írtak elő a jövevényeknek. (Ekkor Kölnben 40, Douai-ben 10, Amszterdamban 25 ezren laktak.)

A szerzeteseket, apácákat az egyházi intézmények fogadták be. A világi földönfutókat a gazdagok elutasították, és gyakran találtak halottakat Amszterdam utcáin. Kölnben is csak drágán lehetett szállást kapni. A menekültek egy része az új helyén is üzletelt, mások segélyekért könyörögtek, kenyérért álltak sorban, nyomorban éltek – írja *Wouter*. Az emigránsok főleg férfiak voltak. A nemi aránytalanság általában jellemző a migrációra. Az asszonyok otthon maradtak a gyerekekkel, és őrizték a házat, hogy el ne kobozzák a rebellesek. Ők vitték titokban a leveleket, élelmiszert a migránsoknak. Jelentős szerepük volt a katolicizmus fenntartásában.

A visszatérő katolikus és protestáns migránsok mindenütt hasonló vallási, politikai és társadalmi tisztogatást végeztek. A Holland Állam a ko-

lostorokat, kápolnákat világi intézményeknek adta, vagy lerombolták őket, egyházi kinseiket pedig kiárúsították. Az egyének vagyónát 1580–81-ben konfiskálták. Janssen megállapítja, hogy a holland felkelést – szándékuk ellenére – jórészt a katolikusok finanszírozták. Hasonló játszódott le az adminisztrációban is: a Habsburg-tisztviselők elmenekültek, ezzel maguk járultak hozzá, hogy Orániai Vilmos a hozzá hű emberekből építse fel saját hivatalait. Vilmos a vagyonokból osztott a híveinek, és saját rezidenciáját elkobzott bútorokkal rendezte be.

A menekültek ellenreformációja. A katolikus menekültek sok segítséget kaptak a jezsuitáktól. A rendnek Kölnben, Douai-ben és St. Omerben erős bázisai voltak. A *Frans Coster* jezsuita által 1575-ben alapított Mária Társaság anyagi és orvosi segítséget nyújtott. Coster – ahogy a *Libellus sodalitatatis*-ban leírta – nyilvános hitvallást és rendszeres gyónást, áldozást követelt a hívőktől. A társaságba csak férfiak tartozhattak, de a rendezvényeikre tömegek mentek el. A száműzötteket Coster öntudatos, harcos hitvallókká formálta, és a szétszórt közösségeket egységgé kovácsolta.

Kálvin és a református konzisztóriumok hasonló módon segítették a híveiket. Mindkét felekezet szilárd világnézetet hirdetett a nyomdái révén: Genfben és Emdenben, illetve Douai-ben, Kölnben és Párizsban. Református papokat Genova és Heildeberg bocsátott ki, katolikus papokat pedig Douai, Reims, Leuven és Köln nevelt. A katolikus hitvalló identitás a helyi klérus és a helyi világiak, például a Mária Társaság hatására erősödött meg. Nem volt szükség állami vagy egyházi közreműködésre.

Az erőltetett migrációt sokan a gazdasági változások előidézőjének tartják. *Max Weber* a kálvinista munkaerő és a modern kapitalizmus összefüggésére mutatott rá. A száműzöttek, kálvinisták, katolikusok, zsidók egyaránt újjáteremtették kereskedelmi kapcsolataikat, üzleteiket az új lakóhelyükön. A száműzetés lélektani hatásáról Wouter leírásából értesülhetünk.

Nemzetközi katolicizmus. *Christaen van Adrichem* Martyrologium című könyvében (Köln, kb. 1575–81) megállapította, hogy száműzött kortársai-ban militáns katolicizmus alakult ki. Köln, Douai, Párizs, St. Omer és Reims kozmopolita menekültközpontok sokat tettek az ellenreformáció sikeréért, a szerző szerint a trienti militánság a németalföldi menekültek egymással folytatott levelezése hatására vált nemzetközi jelenséggé. Stempelse, Vosmeer és Lindanus kiterjedt levelezésükkel összekötötték a szétszórt menekülteket. Leírták szomorú helyzetüket, vigasztalást nyújtottak, mártirokról és csodákról szóltak. A leveleket felolvasták, ezzel új, képzeletbeli közösséget teremtettek.

A menekült közösségek a valóságban is kapcsolódtak egymáshoz: a klérikusok a kolostorokban találtak menedéket, az angol katolikusok zárdákat kaptak Németalföldön, vagy állást a leuveni és douai egyetemeken. A hadseregekben együtt harcoltak írek és angolok. A nemzetközi menekült közösségből formálódott a Katolikus Unió, amely a protestantizmus megsemmisítésére törekedett. Douai-ben, St. Omerben és Párizsban jelentős nyomdai munka szolgálta a nemzetközi katolicizmust. A liturgiai könyveknek, vitairatoknak fontos szerepük volt a katolikus vallás fenntartásában. Köln a trienti kiadványok központja volt. *Maternus Cholinus* nyomdája több mint 250 reformáció-ellenes kiadványt bocsátott ki, Douai-ben *Jean Bogard* nyomdája 1556 és 1616 között több mint 500 katolikus kiadványt jelentetett meg.

A katolikus menekültek azt gyanították, hogy egy titkos protestáns szövetség létezik Észak-Európában, és „szent kereszt-háborúra” hívtak fel ellene az 1580-as években. Természetes, hogy a protestánsok meg egy erőszakos katolikus koalíció veszélyére figyelmeztettek. Nehéz felbecsülni, mekkora volt a hatása az ilyen nyomtatott anyagoknak. Bizonyos, hogy volt olvasójuk.

1577 után Fülöp király számára az Amerikából beáramló jövedelem, az oszmánokkal ideiglenesen megkötött béke, és a portugál trón megszerzése lehetővé tette, hogy újult erővel támadjon a németalföldi lázadók és a protestáns Anglia ellen. 1580-ban Leuvenben és Douai-ben Sempelse javaslatára papi szemináriumot létesítettek, és a hivatalokban száműzötteket alkalmaztak. A menekültek közül sokan harcoltak a királyi csapatokban. Kémszolgálatot szerveztek, segítették a gabonaellátást a Baltikumból, illetve akadályozták Holland kereskedését a balti tengeri kikötőkben. A száműzöttek gyilkosságokat is elkövettek. 1584 júliusában Balthazar Gérard agyonlőtte Orániai Vilmost. Gérardot kivégezték, a katolikusok hősükknek tekintették.

A visszatérés. 1585-ben Farnese seregei visszafoglalták a lázadóktól Antwerpent. A katolicizmus újjáéledt, Antwerpen, Gent és Brüsszel az ellenreformáció bástyái lettek. Nagy trienti kiadói hálózat épült ki. Az ország végleg kettészakadt a protestáns Holland Egyesült Tartományokra, és a katolikus Habsburg Monarchiára. Ma úgy látjuk, hogy a katolikus újjáéledés a protestáns radikalizmus megrázó tapasztalatára adott válasz volt.

A száműzött katolikusok tömegesen tértek vissza, de a régi házat már mások lakták, a kolostorokat lerombolták a lázadók, vagy kórházat költöztettek bele. Farnese elrendelte ugyan a konfiskált vagyonok visszaadását, de a tulajdonjogi perek még évekig elhúzódtak. A katolikusok lelkileg is újjá

akarták építeni a *corpus christianumot*. Farnese békességet és felejtést ígért. Elismerte, hogy a menekülteket megillette a *ius emigrandi*. Ez tulajdonképpen a *cuius regio, eius religio* változata volt. A kormányzó lehetőséget adott a felkelőknek, hogy protestáns területekre távozzanak. Ezzel elfogadta az elkülönülő északi protestáns tartományok létezését. Sokan elmentek Antwerpenből, a 80 ezer lakosból 46 ezer maradt. Ez nagy veszteség volt a kormányzat számára, de Farnese még ezen az áron is helyre akarta állítani a vallási egységet. Az eretnek lázadók helyét hívő katolikusokkal töltötték be a városokban, vidéken egyaránt. A templomokban „katolikus képrombolást” végeztek, eltávolították a protestáns emlékeket, és visszahelyezték a katolikus oltárokat, relikviákat, szobrokat, képeket. Még az eretnekek holttesteit is számúzták a templom kerítésén kívülre. Ereklýe-gyűjtésbe kezdtek, körmeneteket tartottak, újabb Mária Társaságokat és közös hitvallási alkalmakat, könyvégetéseket szerveztek.

Antwerpen mellett Gent és Bruges is elvesztette lakossága felét. Így a konfliktált protestáns vagyonokból jutott a zárdáknak, templomoknak, jezsuita kollégiumoknak. A rekatolizáció átrendezte a déli városok arculatát, ahogy a protestantizmus is az északiakét.

Az emigráció hatással volt a kultúrára. Az antwerpeni katolikus nyomdaipar a trienti eszmék egyik jelentős terjesztője volt Európában. A kiadványok a nép nyelvén jelentek meg. *Jan David, Frans Coster, Carolus Scribani, Peter Canisius* írásaikban utat mutattak a trienti szellemiség követésére. Az emigráció másik hatása a baráti társaságok szerveződése volt. Számos Mária Társaság jött létre. A Provincia Glandro Belgicának 13727 tagja, a Vallon Társaságnak 11 300 tagja volt. Ezeket a jezsuiták irányították. Óriási mozgósító erő rejlett bennük. Behálózták egész Európát. 1595-ben az antwerpeni csoport hálaimát mondott Szűz Máriának, mert megsegítette Magyarországot a törökökkel szemben.

Az ország két részre szakadását a nagy tömegű elvándorlás gyorsította fel. Lehetővé vált, hogy északon a protestánsok rendezkedjenek be, délen pedig a katolikusok. Mindkét csoport birtokba vette a másik tulajdonát. Idővel egyre inkább elkülönült a nemzeti tudatuk és a vallási kultúrájuk.

Janssen professzor megemlíti egy 1593-as végrendeletet. A delfti apa kitagadta két fiát az örökségből, mert Dél-Németalföldön a spanyol király szolgálatába álltak. Az eset azt mutatja, hogy ekkor már összekapcsolták a katolicizmust és a Habsburg-rezsimhez való hűséget, továbbá azt, hogy az apa hívő katolikus létére ott maradhatott a protestáns országrészben. Az 1579-es Utrechti Unió ugyanis rendelkezett a szabad vallásgyakorlatról. Hogyan távolodtak így el a vallási egység korábbi eszméjétől? A vallási mo-

du*s vivendi* azért születhetett meg, mert ott a katolikusok kevesen voltak, szomorú emlékeik maradtak az inkvizícióról vagy a kálvinisták beözönléséről, és mert maga a lázadó állam sem alakult egységes állammá. A városok, tartományok ügyintézési rendszere a helyi szokások szerint százféle volt. Egy ennyire decentralizált politikai helyzetben lehetetlen volt egységes vallási politikát létrehozni. És még egy körülmény akadályozta az egység kialakulását, mégpedig a sokféle nép odaérkezése. Őket a szabad vallásgyakorlás, és a kedvező gazdasági körülmények vonzották. (A nagyobb városok bevándorlóinak számáról a szerző táblázatot közöl.)

Az 1576-os Genti Pacifikáció után az elmenekült katolikusok kezdtek óvatosan visszaszivárogni az északi tartományokba, de hűségesküt kellett tenniük az Orániai-kormánynak, és azt látták, a katolikus ünnepeken is dolgoznak az emberek, a templomok üresek. Az egyházi intézmények vagyona a lázadók kormányáé lett. A szerzetesek nem mutatkozhattak a nyilvánosság előtt. A katolikus vallás lassú kihalásra volt ítélve. Azok a menekült katolikusok, akik nem akartak visszatérni ilyen körülmények közé, Németalföld déli részébe költöztek. Nekik Farnese hivatalokat, nemességet, járadékot adott. Az északon maradt katolikusok lassan alkalmazkodtak a Holland Egyesült Tartományok többféle hitvallást elfogadó politikájához. Az észak-déli megosztottság élesebbé vált, és gúnyolták egymást. Az utazási, kereskedési tilalmak még szilárdabbakká tették a két állam határait. A katolikusok belátták, hogy az üdvösséget egy vegyes vallású közösségben is el lehet nyerni. Igaz, még sokáig „belső emigránsoknak” tekintették északon magukat. A katolikus egyházközségeket később titokban újjászervezte a *Missio Hollandica*. A hazaérkező migránsok megszervezték a papképzést, gyülekezeteket létesítettek. Ezt a katolikus szubkultúrát a világi elit tartotta fenn. Száműzetésük emlékét még sokáig megőrizték (Hotzo Aexma, Wouter Jacobsz, Christiaen van Adrichem kéziratai). Délen nagy volt a felkelők által megölt mártírok kultusza, északon a katolikusok inkább a régi, középkori szentekhez imádkoztak.

Epilógus. A XVI. században a zsidó, muszlim, protestáns és katolikus kisebbségek mindannyian osztoztak a száműzetés élményben. A nyugati keresztény egyházban történt vallási szakadás azonban döntő volt. Újult erővel tört felszínre az egységes *corpus christianum* eszméje, miközben minden felekezet a belső megtisztulást kereste. A migráns közösségek hatására tisztázódott az egyes felekezetek hitvalló identitása, és megalakultak a nemzetközi szervezeteik. A zsidókban megerősödött a szefárd, illetve az askenázi tudat, és nemzetközi kereskedelmi hálózatot hoztak létre. A kálvinizmus nemzetközi egyházi szervezetet teremtett. Janssen szerint a kálvinista

és a katolikus emigráns hálózatok egyaránt katalizátorai voltak a vallási radikalizálódásnak, és erősítették a kollektív hitvalló mentalitást. Ez az, amit Genf, Emden és London a megújított protestantizmusért, Köln, Douai és Párizs pedig a trienti katolicizmusért tett. Németalföldön e két erő politikai kérdést csinált a vallásból, ezért vált tartóssá az északi és déli országrész politikai és kulturális megosztottsága.

Az emigráció radikalizáló hatással volt az ellenreformációra. 1600-ra Antwerpen, Gent és Brüsszel a trienti megújulás bátyái lettek. A hitvalló katolicizmusnak ezt a megerősödését egyesek a felülről erőltetett egyházi reformoknak és a Habsburg-támogatásnak, mások népi kezdeményezésnek tulajdonítják. Az újabb álláspont szerint a népi ellenreformációs mozgalmat a protestánsok militáns magatartása váltotta ki. A kényszerű migráció elősegítette az ellenreformáció nemzetközi mozgalommá válását. A katolikus és a protestáns menekültek mozgása egymásba kapcsolódott: amikor az egyik uralomra került, a másik menekült, és fordítva. Az emigránsok identitástudata időközben változott. A szerző úgy látja, az ellenreformáció szellemiségének gyors kialakulása jórészt a hazatért emigránsok dinamikus, lendületes hatásának tulajdonítható. Ez a robbanékony együttes nem volt meg az északi országrészben, mert ott kevesebben voltak a katolikusok.

A harcias katolicizmus nemzetközi jelenség volt. A németalföldi menekültek brit és más migránsokkal találkoztak, hozzájutottak trienti és jezsuita anyagokhoz. Az 1580-as évektől Dél-Németalföld az angol, skót, ír, holland és francia katolikus menekültek központjává vált. A spanyol Habsburgok és a holland felkelők között folyó háború polarizációt hozott létre a nemzetközi politikában. Ahogy a nemzetközi kálvinizmus megerősítette a protestáns szövetségeseket Észak- és Közép-Európában, a katolikus migráns-tapasztalatok hasonlóképpen hatottak az egyház aktivitására Dél-Európában. Geert Janssen szerint a katolikus migráció történetét érdemes volna még alaposabb összehasonlító vizsgálatokkal feltárni.

Geert H. Janssen: *The Dutch Revolt and Catholic Exile in Reformation Europe* (A holland felkelés és a katolikus menekültek a reformáció-kori Európában) Cambridge University Press, Cambridge, 2014. 218 o. ISBN 978-1-107-05503-2

Fodor Mihályné